

Prof. dr. Adnan Džafić

Doc. dr. Abdel Alibegović

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

adnan.dzafic@fpn.unsa.ba

abdel.alibegovic@fpn.unsa.ba

UDK / UDC 001.85(497.6)

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 17. 10. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 13. 04. 2025.

**DRUŠTVO ZNANJA U KONTEKSTU KULTURNE TRAUME I
DRUŠTVENIH TRANSFORMACIJA: ULOGA ZNANJA,
POVJERENJA I VRIJEDNOSTI U SAVREMENOM
BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU**

**KNOWLEDGE SOCIETY IN THE CONTEXT OF CULTURAL
TRAUMA AND SOCIAL TRANSFORMATIONS: THE ROLE OF
KNOWLEDGE, TRUST, AND VALUES IN CONTEMPORARY
BOSNIAN SOCIETY**

Sažetak

Egzistiranje bilo kojeg društva zavisi od sistema znanja, povjerenja i poistovjećivanja njegovih članova s tim društvom. Isključenost iz društva ugrožava ljudsku egzistenciju, a društvo koje ne uspijeva ostvariti tu vezu među svojim članovima ne može opstati. Društveni prosperitet nije nužno i isključivo uslovljen ekonomskim blagostanjem. Zapravo, društveno blagostanje zavisi i od održivog mira, vladavine prava, odsustva korupcije i postojanja institucija koje sprečavaju zloupotrebu sile. Društvene promjene u posljednjih 60 godina – prelazak iz industrijskog u postindustrijsko, modernog u postmoderno društvo – promijenile su koncepte sistema znanja i obrazovanja. Umjesto da znanje i obrazovanje budu ciljevi za unapređenje društva, postali su sredstvo za ostvarivanje ekonomskog rasta i profita, bez bilo kakve kritičke misli. Društva jugoistočne Evrope suočavaju se s kontinuiranim iseljavanjem stanovništva, a posebno obrazovanih i kvalifikovanih kadrova, dok neuspješne političke, ekonomske i kulturne elite dodatno usložnjavaju stanje u tim društvima. U ovom kontekstu, savremena društva suočavaju se i s kulturnom traumom, kolektivnim fenomenom koji nastaje kao posljedica razarajućih događaja poput rata, genocida, ratnih i svih drugih vrsta zločina, generalno uslijed eskalacije nasilja. Obrazovani slojevi društva često prvi prepoznaju i artikulišu traume, što pokazuje povezanost između obrazovanja i sposobnosti suočavanja s kulturnim traumama. Kriza povjerenja dodatno otežava ove procese, a njen oporavak je ključan za obnovu

demokratskog poretka. Istovremeno, koncept "društva znanja" koji je nekada spasonosno obećavao napredak i socijalnu pravdu, danas se urušava. Umjesto da bude sredstvo za opšte dobro, znanje je postalo alat za tržišne ciljeve i ekonomski profit, čime se marginalizuje njegov širi društveni značaj. Povjerenje i vrijednosti koje su ključne za socijalnu koheziju sada su narušeni, dok se obrazovanje sve više udaljava od svojih emancipatorskih potencijala.

Ključne riječi: *Kultura povjerenja, kulturna trauma, društvo znanja, dezinformacijsko društvo i kritička tranzitivnost.*

Summary

The existence of any society depends on a system of knowledge, trust, and identification of its members with that society. Exclusion from society threatens human existence, whereas a society that fails to achieve this connection among its members cannot survive. Social prosperity is not necessarily and exclusively conditioned by economic well-being. In fact, social well-being also depends on sustainable peace, the rule of law, the absence of corruption, and the existence of institutions that prevent the abuse of force. Social changes in the last 60 years – the transition from industrial to post-industrial, modern to postmodern society – have changed the concepts of the knowledge and education system. Instead of knowledge and education being goals for improving society, they have become a means to achieve economic growth and profit, without any critical thought. Societies in Southeast Europe are facing a continuous exodus of population, especially educated and qualified personnel, while unsuccessful political, economic and cultural elites further complicate the situation in these societies. In this context, contemporary societies are also facing cultural trauma, a collective phenomenon that arises as a consequence of devastating events such as war, genocide, war crimes and all other types of crimes, generally due to the escalation of violence. The more educated layers of society are often the first to recognize and articulate traumas, which shows the connection between education and the ability to cope with cultural traumas. The crisis of trust further complicates these processes, and its recovery is crucial for the restoration of the democratic order. At the same time, the concept of the “knowledge society,” which once promised progress and social justice, is collapsing today. Instead of being a means for the common good, knowledge has become a tool for market goals and economic profit, thus marginalizing its wider social significance. Trust and values that are crucial for social cohesion are now undermined, while education is increasingly moving away from its emancipatory potential.

Keywords: *Culture of trust, cultural trauma, knowledge society, misinformation society and critical transitivity.*

Uvodni kontekst

Postojanje društva zavisi od identifikacije njegovih članova s tom društvenom zajednicom. Kada je pojedinac iz nje isključen, njegova ljudska egzistencija biva dovedena u pitanje. Društvo koje ne uspijeva zadobiti lojalnost svojih članova prestaje postojati kao stvarna zajednica. Uspjeh društva ne mjeri se isključivo njegovim materijalnim bogatstvom ili ekonomskom moći. Stabilnost, mir, odsustvo korupcije, vladavina prava i funkcionalne institucije koje sprečavaju zloupotrebu moći ključni su za njegovo održanje i napredak. Društvene promjene u posljednjih nekoliko decenija, uključujući prelazak iz industrijskog u postindustrijsko društvo, kao i transformaciju ka postmodernom, informatičkom, konzumerističkom i društvu rizika, izmijenile su temeljne koncepte znanja i obrazovanja. U savremenom kontekstu, znanje i obrazovanje više nisu posmatrani kao alati za unapređenje društva, kako su to vidjeli klasici sociologije. Umjesto toga, postali su sredstva za postizanje ekonomskog profita, unapređenje tržišnih mehanizama i podsticanje mobilnosti i rasta usluga, bez potrebe za dubljim promišljanjem, sve dok se opravdava njihova utilitarna svrha. U svakom društvu od presudne je važnosti ono što se u društvu čini radi aktiviranja i umješnog korištenja raspoloživih resursa, a ne samo bogatstvo ili oskudnost tih resursa.

Društva jugoistočne Evrope imaju značajno i kontinuirano iseljavanje stanovništva, posebno, iseljavanje najkvalitetnijih segmenata radne snage. U njima dominiraju neuspješne političke, ekonomske i kulturne elite koje ne uspijevaju ostvarivati javne politike u funkciji približavanja ovih društava modernim uspješnim društvima. Moderna, demokratski ustrojena društva trebala bi generisati nastajanje i opstajanje uspješnih i uglednih elita, posebno respektabilnih političkih elita. Ako se sistem društvene promocije gradi na usponu pogrešnih, nekvalitetnih ljudi, čim se nagrađuju oni koji nagrade ne zaslužuju, to ima svojevrсно „kancerogeno“ djelovanje na druge sfere društva. Ekspertnost, kompetentno poznavanje date oblasti u kojoj valja djelovati, što uključuje i odgovarajuće, često i višegodišnje iskustvo svakodnevnog rada u datoj oblasti, reklo bi se da to nisu više presudni momenti u izboru ljudi na važne funkcije. Time se uspostavlja jedan osoben paradoks – da savremena društva koja se hoće uspostaviti kao „društva znanja” urušavaju jedan od temelja njihove uspješnosti, a to je istinska profesionalizacija svih sfera društvenog djelovanja.

Procesi društvenog oblikovanja povjerenja – kultura povjerenja versus kulturna trauma

Ljudsko djelovanje, kroz individualne i grupne akcije, odluke i izbore, predstavlja ključni pokretač svakog društva i njegovih procesa, a odvija se unutar okvira koje omogućavaju postojeće društvene strukture. Društvena praksa, koju čine svakodnevni događaji, rezultat je međusobnog djelovanja osobina aktera i karakteristika struktura, gdje akteri koriste prilike koje strukture nude. Strukturalni okvir i šanse koje on pruža nisu trajni; oni se neprestano mijenjaju kroz kontinuirano društveno djelovanje, a često odražavaju nenamjerne, ali trajne posljedice ranijih akcija. Rezultati tih prošlih aktivnosti, oblikovani u strukturalnu tradiciju, postaju osnova za buduće procese i istovremeno se koriste kao resursi za novo djelovanje. Ovaj ciklus se odvija beskonačno, čineći društvene procese promjenjivim i nepredvidivim, a kako je to izvrsno primjetio Sztompka (2003). Građani Bosne i Hercegovine, uz podršku medija, naučnih institucija, političkih organizacija i međunarodnih aktera kojima teže pripadati, pozivaju na jačanje povjerenja u društvu. Ipak, za veliki broj stanovnika Bosne i Hercegovine, povjerenje je postalo apstraktan pojam, lišen konkretne primjene. Stoga je značajno precizno odrediti pretpostavke za cjelokupni proces društvenog oblikovanja povjerenja. Možemo kazati da je riječ o modelu koji razlikuje četiri osnovne pretpostavke: „Prvo, pokretačka snaga društvenih procesa je ljudsko djelovanje, odnosno individualne i kolektivne akcije, odluke i izbori koje donose konkretni akteri u okviru prilika koje pružaju postojeće strukture. Drugo, tekući događaji koji čine društvenu praksu uvijek su složeni proizvodi određenih osobina aktera u kombinaciji s određenim osobinama struktura; ili, drugačije rečeno, rezultat su istraživanja postojećih strukturnih prilika od strane voljnih i sposobnih aktera. Treće, sam strukturni kontekst i prilike koje pruža oblikovani su i preoblikovani trenutnom praksom; oni predstavljaju akumulirane i trajne rezultate, često nenamjerne, mnoštva ranijih akcija. Četvrto, strukturni efekti prošle prakse, kristalizirani kao strukturna tradicija, postaju početni uslovi za buduću praksu i koriste se kao strukturni resursi. Ovaj ciklus se odvija bez prestanka, čineći sve procese uvjetnim i otvorenim.“ (Sztompka 2003: 120)

Izgradnja kulture povjerenja zahtijeva kontinuirani proces koji se neprekidno razvija iz prošlih iskustava, kroz sadašnje aktivnosti, prema budućim očekivanjima. Posmatrajući sadašnji trenutak, možemo zaključiti da praksa povjerenja uključuje individualne i grupne akcije kojima ljudi pokazuju povjerenje, polažu ga u druge, traže ga ili izazivaju kod drugih. Osvrćući se na prošlost, vidimo da su te aktivnosti ukorijenjene u tradiciji povjerenja ili nepovjerenja, koja je oblikovana dominantnim kulturnim okruženjem. Takva

normativna klima može olakšati ili otežati izražavanje povjerenja, zavisno od specifičnih okolnosti. Gledajući ka budućnosti, povjerenje se testira kroz rezultate u koje je uloženo. Kada je prediktivno povjerenje potvrđeno, povjerene vrijednosti se vraćaju, a uzajamnost povjerenja je ojačana. Međutim, u suprotnom slučaju, povjerenje može biti iznevjereno, zloupotrijebljeno ili ignorisano. Takva kolektivna iskustva stvaraju obrasce povjerenja ili nepovjerenja, koji zatim utiču na buduće akcije i odluke, čime se proces nastavlja. Otuda, s razlogom Sztompka konstatuje: „Gledajući unaprijed, prema budućnosti, vidjet ćemo da te 'opklade povjerenja' donose određene rezultate: prediktivno povjerenje se potvrđuje, povjereni resursi se vraćaju, a izazvano povjerenje se uzvraća. No, moguće je i obrnuto: prediktivno povjerenje se iznevjeri, povjeravanje se zloupotrijebi, a izazvano povjerenje se ignoriše. Kumulativna iskustva ovakve vrste, ukoliko su široko rasprostranjena i zajednički doživljena, pretvaraju se u rutine, a na kraju i u normativna pravila. Pozitivna iskustva potvrđenog povjerenja generiraju kulturu povjerenja, dok negativna iskustva prekršenog povjerenja generiraju kulturu nepovjerenja. Na taj način stvara se normativna klima za buduće „opklade povjerenja“, prenosi se tradicija povjerenja ili nepovjerenja, i proces se nastavlja bez prestanka.“ (Sztompka 2003: 120) Giddens će pisati o određenim aspektima povjerenja i procesa razvoja pojedinaca i društvenih grupa, a na način da ontološku sigurnost dovede u kontekst modernih kulturnih formi. Stoga će i naglasiti kako je ontološka sigurnost „veoma važan oblik, osjećanja sigurnosti u širem smislu“. (Giddens 1990a: 94) Ovakva forma sigurnosti i povjerenja uveliko određuje cjelokupni dojam, formu, ali i sadržaj društvenog sistema, ali i održivosti društvenog poretka, snazi društva, funkcionalnosti političkog ili ekonomskog režima. Otuda, sistemsko povjerenje usko je povezano s pojmom legitimnosti. U skladu s Weberovom klasifikacijom, harizmatički legitimitet oslanja se na lično povjerenje, odnosno na ono što se može opisati kao virtualno lično povjerenje – iluziju bliskosti i emocionalne povezanosti s udaljenim pojedincima. Nasuprot tome, pravni legitimitet temelji se na institucionalnom povjerenju ili njegovoj specifičnoj varijanti. Razvoj kulture povjerenja primjer je šireg procesa u kojem se oblikuju i stabiliziraju kulture, društvene strukture, norme, institucije, organizacije. (Sztompka 2009)

Proces obnove povjerenja univerzalna je i neizbježna pojava koja prati smjenu generacija. Kulture nepovjerenja, duboko ukorijenjene u historijskim okolnostima, nastaju kao rezultat akumuliranih frustracija zbog narušenog povjerenja i dodatno se učvršćuju društvenom inercijom. Njihovo očuvanje ovisi o generacijama koje su odrastale i živjele u takvom okruženju. Ipak, s pojavom novih generacija, oblikovanih u drugačijim uvjetima koji pružaju povoljnije osnove za izgradnju povjerenja, ovo naslijeđe može postupno

oslabiti. Povjerenje u društvene procese često nije svjesni izbor, već rezultat nametnutih ideoloških okvira koji su doveli do rata, osiromašenja i urušavanja funkcionalnih društvenih sistema potrebnih za obnovu i izgradnju postkonfliktnog društva (Sztompka 2003). Ipak, izgradnja demokratskih institucija sama po sebi nije dovoljna. Ključno je reafirmirati funkcionalne prakse prethodnih političkih iskustava, povezujući ih s narušenom, ali živom kulturnom specifičnošću i tradicijom bosanskohercegovačkog društva kako bi se stvorili temelji za održivu obnovu zajednice.

Uzmemo li u obzir kako je djelovanje članova (pojedinaца i društvenih grupa) bilo kojeg društva *condicio sine qua non*, tada je sasvim logično da je i karakter i struktura svakog društva oblikovana kroz akcije/djelovanja koje ljudi poduzimaju, vođeni vlastitim uvjerenjima. Ta uvjerenja oblikuju njihove motive, razloge i opravdanja za djelovanje. Među uvjerenjima posebno se ističu vrijednosti, koje ljude motiviraju da djeluju u njihovoj zaštiti ili afirmaciji. Kada se vrijednosti rašire i postanu sastavni dio kulture, one postaju „društvene činjenice“ koje značajno utječu na ljudsko ponašanje i, posljedično, na samo društvo. Brojni primjeri iz prošlosti pokazuju kako su ljudi, inspirirani vrijednostima poput pravde, jednakosti, suvereniteta i solidarnosti, suštinski mijenjali društva, često kroz revolucionarne procese. Tako vrijednosti *sociološki impliciraju* konkretne i stvarne aspekte društvenog života. Sztompka će nedvosmisleno usmjeravati sociološki um u pravcu sociološki utemeljenih vrijednosti, te će na tom misaonom fonu konstatovati: „Izbor je temeljna ljudska nevolja, vrijednosti kao kriteriji izbora su nezamjenjive komponente ljudskog postojanja. Ljudi crpe vrijednosti iz različitih skupova, artikuliraju vrijednosti, primjenjuju vrijednosti i donose odluke u neprestanom dijalogu, debati, razgovoru sa svojim bližnjima – direktnim i indirektnim, kako sa živima tako i sa mrtvima. Na taj način daju smisao, osmišljavaju svoje lične situacije i biografije, društvene sredine i historije svog društva. Nema razloga zašto bi sociolozi stajali po strani, izvinjavali se iz ove univerzalne ljudske igre konstrukcije značenja i ostali pasivni, odvojeni posmatrači. Prema novoj koncepciji vrednovanja koju sam pokušao predstaviti..., oni bi radije trebali svoju mudrost – zajedno, sa strane ili protiv drugih glasova – uključiti u javnu aksiološku debatu, doprinoseći svojim sociološki utemeljenim vrijednostima višoj kolektivnoj racionalnosti“ (Sztompka 2009: 55).

Valja naglasiti, a što je primjetio i sam Sztompka, kako je tek u novije vrijeme sociologija ponovo otvorila pitanja koja su u direktnoj vezi sa pitanjem razumijevanja i značaja vrijednosti, ali i prihvatanja istih kao sastavnog, legitimnog dijela socioloških istraživanja i interesovanja. Sztompka nas podsjeća kako: „to ne označava jednostavan povratak klasicima koji su, kao

što smo vidjeli, bili razapeti ambivalencijom, jer se zagonetki vrednovanja sada pristupa na potpuno nov način“. (Sztompka 2009: 40) Kako bi povratak razumijevanju i sociološkoj vizuri u kontekstu *novine* zvane vrijednosti, Sztompka napušta model historijskog pregleda i predstavlja analitičku tipologiju triju načina na koje su vrijednosti tretirane u sociologiji i to kao: „(a) kao pristranost, (b) kao ideologija, (c) kao dio značenja“. (Sztompka 2009: 40) Moguće je govoriti o tri modela prema kojima su vrijednosti tretirane u sociologiji. Tako (a) Vrijednosti kao pristranost - valja razumjeti u kontekstu pristupa prema kojem se vrijednosti posmatraju kao izvor potencijalne pristranosti koja može negativno utjecati na objektivnost socioloških istraživanja. Klasični sociolozi poput Maxa Webera insistirali su na važnosti *vrijednosne neutralnosti*, a sve kako bi osigurali naučni kredibilitet socioloških istraživanja. Vrijednosti istraživača su smatrane subjektivnim sklonostima koje treba eliminisati iz procesa istraživanja kako bi se dobila *čista* i neiskrivljena slika društvenog realiteta; (b) Vrijednosti kao ideologija - vrijednosti su analizirane kao dio šire ideološke strukture koja oblikuje društvene institucije i odnose moći. Marksistički i teoretičari Frankfurtskog kruga često su proučavali vrijednosti u kontekstu ideologije, gdje one služe interesima društvenih elita. Ovdje su vrijednosti shvaćene ne kao neutralni pojmovi, već kao alat za kontrolisano održavanje ili usmjeravanje društvenih tokova; (c) Vrijednosti kao dio značenja - konačno, vrijednosti su prepoznate kao nezaobilazan aspekt značenja i simboličkih sistema unutar društva.

Sociolozi poput Talcotta Parsonsa i kasnijih interpretativnih i etnometodoloških teoretičara tretiraju vrijednosti kao normativne okvire koji usmjeravaju ljudsko djelovanje i oblikuju kolektivno razumijevanje svijeta. U ovom smislu, vrijednosti se ne posmatraju samo kao individualne preferencije, već kao temeljni dio društvene konstrukcije stvarnosti. Stoga, zahvaljujući ovakvoj analitičkoj tipologiji moguće je adekvatno pratiti evoluciju u sociološkom pristupu vrijednostima, prelazeći od njihovog posmatranja kao prepreke naučnom radu do njihovog uključivanja kao suštinskog dijela društvenog značenja i strukture.

Imajući u vidu analitičku tročlanu tipologiju i evoluciju u sociološkom razumijevanju vrijednosti, vrijednosti više ne bivaju tretirane kao pristranost, niti kao ideologija, već kao „imanentni dio značenja koji oblikuje ljudsko individualno i kolektivno djelovanje“. (Sztompka 2009: 49) Sztompka će pojasniti četiri stava kada je u pitanju uloga vrijednosti, ali će na kraju spomenuti i peti stav, kao neku vrstu zaključka: „Prvo, očigledna tačka za cijelu humanističku, antipozitivističku sociologiju – da ljudi svojim djelima, situacijama i institucijama daju značenje. Drugo, da se značenje crpi iz različitih izvora (tradicija, religija, masovni mediji itd.). Treće, da se značenja

oblikuju kroz dijalog i raspravu – ono što volim nazvati “industrijom značenja” – kako direktno putem razgovora, tako i indirektno putem masovnih medija, književnosti, umjetnosti, filmova i drama. Opseg takvog dijaloga raste. Četvrto, da je jedan od izvora značenja koji dobiva sve veći značaj u ovom dijalogu, važna komponenta “industrije značenja” našeg vremena, sociologija: njeni podaci, koncepti, modeli i teorije. I peto, da rezultati socioloških istraživanja svih vrsta uključuju, ili barem impliciraju, vrijednosti.“ (Sztompka 2009: 49-50) Sztompka konstatira kako je iznimno važno da ukoliko prihvatimo pristup vrijednostima kao pristranost i kao ideologiju, oba takva pristupa su preokrenuta, derogirana. Sada se pažnja usmjerava na vrijednosti koje posjeduju članovi društva i način na koji im te vrijednosti pomažu u oblikovanju vlastitih života, umjesto na vrijednosti koje zauzimaju sociolozi. U ovom kontekstu, priznaje se važnost sociologije u promicanju vrijednosti kao sredstva koje obični ljudi koriste za izgradnju značenja. Usled toga, uloga sociologa je dobila novu definiciju. Ranije se sociolog kao istraživač, čisti teoretičar, posmatrao kao neko ko se obraća drugim sociolozima, podvrgavajući svoje rezultate analizi *kolega*. Ova funkcija bila je tipična za čiste društvene nauke, koje se oslanjaju na Aristotelovu *Episteme*. S druge strane, sociolog kao ekspert viđen je kao savjetnik koji nudi nosiocima moći sociološki opravdane pristupe za ostvarenje ciljeva koje su oni postavili. Ovaj tip uslužne uloge bio je povezan s primijenjenim društvenim naukama, društvenim inženjeringom i sociotehnikom, te je odgovarao Aristotelovoj *Techne*. Danas, u trećoj ulozi, sociolog se vidi kao mentor koji sarađuje sa širokim krugom ljudi, komunicirajući s njima ne samo kroz činjenice, nego i kroz aksiološke poruke. Jedan od ciljeva ovog angažmana je promoviranje specifičnih vrijednosti. Drugi cilj je razotkrivanje lažnih pretpostavki i opasnih posljedica predrasuda i stereotipa. U tom procesu, sociolog igra ulogu pružatelja razborite praktične mudrosti, u skladu s Aristotelovom *Fronesis*, ili kako bi se to drugačije reklo, on daje smjernice za donošenje mudrih praktičnih odluka.

Iskustvo 20. vijeka, koje je obilježeno društvenim promjenama u neuporedivim razmjerama, ostavlja nas u drugačijem raspoloženju, ni previše optimističnom ni progresivnom. Iako su promjene koje su se desile u tom periodu često shvaćene kao napredak, one su također otkrile mračnu stranu, s troškovima, boli i patnjom koje su donijele. Naša percepcija promjena postala je skeptičnija, jer smo postali svjesni da promjene ne moraju nužno značiti poboljšanje, nego da mogu donijeti i velike društvene, političke i ekonomske izazove. Kada pogledamo kako sociološke teorije percipiraju i konceptualiziraju historijsku promjenu, možemo prepoznati tri dominantna diskursa koji su oblikovali našu interpretaciju tih promjena. U 19. vijeku prevladavao je diskurs progresa, koji je pratio rađanje i širenje moderne. U

tom periodu vjerovalo se da ljudska društva neprestano napreduju, da postaju bolja, efikasnija i pravednija kroz tehnološki razvoj, naučne inovacije i širenje ljudskih prava. Ideja napretka bila je duboko ukorijenjena i slavljena kao temeljni princip društvenih promjena. Međutim, sredinom 20. vijeka došlo je do smanjenja vjerovanja u nesmetani napredak i uspona diskursa krize. Ideja napretka počela je gubiti svoju moć, jer su promjene često donijele ne samo poboljšanja, već i krize, ratove, društvenu nejednakost i nova pitanja koja su se pojavljivala uslijed tih promjena. U tom periodu, postalo je jasno da promjene mogu biti dvosmislene i da napredak nije uvijek bezbolan ni za sve članove društva. Ovaj diskurs krize naglašava da promjene mogu donijeti nesigurnost i teške posljedice, što nas čini skeptičnima prema ideji neupitnog napretka. Društvene promjene 20. vijeka, dakle, ne mogu se gledati jednostavno kroz prizmu napretka, jer su one, iako često nosile pozitivne aspekte, također nosile sa sobom bolne posljedice. Ova promjena u našem razumijevanju historijske promjene odražava našu sve veće svjesnost o kompleksnosti i nesigurnosti koje društveni napredak može donijeti. Sasvim je opravdano da se proces bezuslovne vjere u neupitni napredak može tumačiti i kroz prizmu traumatskog, odnosno, posebnog polja kulturne trauma. Kulturna trauma nije ništa drugo do kulturološki šok za kulturno tkivo društva, posebna forma traumatskog stanja. Otuda Sztompka, kao jedan od značajnijih teoretičara kulturne trauma kaže: „Kulturna trauma se tretira kao karika u tekućem lancu društvenih promjena; u zavisnosti od broja konkretnih okolnosti, kulturna trauma može biti faza u konstruktivnoj morfogenezi kulture ili u destruktivnom ciklusu kulturnog propadanja“ (Sztompka 2000: 449).

Ključna varijabla u analizi traume može biti upravljanje različitim resursima, poput društvenog i kulturnog kapitala. Ova varijabla pomaže u prepoznavanju, definiranju i aktivnom suočavanju s traumama. Centralni faktor u istraživanju kulturne traume često je obrazovanje. Što je nivo obrazovanja viši, to ljudi postaju osjetljiviji na kulturološke traume, ali istovremeno su bolje opremljeni da ih izraze i razumiju. Nije iznenađujuće da su intelektualci, filozofi i društveni naučnici prvi prepoznali i dijagnosticirali suptilnije i skrivenije vrste trauma, nudeći definicije i simboličke okvire koji su kasnije prepoznati od strane drugih ljudi. Obrazovanije grupe obično imaju bolje vještine za suočavanje s kulturnim traumama, no postoje i drugi faktori koji igraju važnu ulogu. Na primjer, vrste trauma koje nastaju iz kulturnog sukoba ili multikulturalizma, kao i tolerantni i relativistički stavovi (koji su suprotni etnocentrizmu i dogmatizmu), mogu pomoći ljudima da se bolje nose s traumama. Društvena ukorijenjenost također može biti važna varijabla. Na primjer, u studijama postkomunističkih društava uočeno je da ljudi koji imaju bogate društvene mreže, brojne prijatelje i jaku porodicu lakše podnose

traumatične promjene koje donosi prelazak na kapitalističke sisteme, slobodno tržište i individualističku odgovornost. Osim obrazovanja, faktori poput društvene povezanosti i kulturnih stavova igraju ključnu ulogu u tome kako se ljudi suočavaju s traumama. Razumijevanje kulturnih trauma, dakle, zahtijeva širi pristup koji uključuje socijalne, kulturne i obrazovne resurse.

Tradicionalni izvori ekspertize u pitanju

Pitanja poput svjetske politike, degradacije okoliša, društvene i ekonomske nejednakosti te kulturnih promjena postavljaju ključna istraživačka područja u društvenim naukama današnjice. Savremeni razvoj, koji uključuje brige poput globalnog terorizma i rasta transnacionalnih korporacija, donosi promjene s novim intenzitetom, posebno kroz napredak tehnologija i promjene u radnim praksama. Ta pitanja čine osnovu društvenih nauka i duboko utiču na naš svakodnevni život, oblikujući naš identitet kroz kontakte s prijateljima, porodicom i radnim kolegama. Veza između globalnih promjena i svakodnevnog iskustva omogućava nam da dajemo smisao našim životima i nudi odgovore na pitanja o tome što je za nas zaista važno. Ova područja iskustva, koja su u stalnim promjenama, često postaju centar debata i sukoba. Pojmovi društvenih nauka, koji nam pomažu u razumijevanju i klasifikaciji društvenih fenomena, igraju ključnu ulogu u tumačenju tih promjena. Brzina tih promjena unutar jedne generacije može se pratiti kroz različite oblike porodičnog života, iskustva plaćenog rada, seksualnih odnosa i etničke i kulturne raznolikosti. Produženje životnog vijeka postavlja pitanja o organizaciji brige za starije, kao i o financiranju usluga koje im je potrebno pružiti. Povećanje broja starijih osoba, zajedno s porastom stanovništva zbog imigracije, također utiče na demografske promjene. Također, smanjenje broja novorođenih i odlaganje zasnivanja bračnih zajednica, kao i veća participacija žena u obrazovanju i tržištu rada, mijenjaju dinamiku porodice.

Ove demografske promjene povezane su s širim društvenim, ekonomskim i političkim transformacijama. Tržište rada se mijenja uslijed promjena u proizvodnji i potrošnji, naročito smanjenjem težih manufaktura s punim radnim vremenom i prelaskom na sektor usluga. Porast multikulturalnih društava pokreće pitanja o nacionalnim identitetima, uz zahtjeve za preispitivanjem tradicionalnih ideja o tome tko smo. Ove promjene ne oblikuju samo svakodnevni život, već donose i značajne promjene u izvorima informacija koji nam pomažu da razumijemo ove procese. Dovedeni se u pitanje i svi tradicionalni izvori ekspertize. Tako će Kath Woodward konstatovati u knjizi *Social Sciences: The big issues*: „Tradicionalni izvori ekspertskog znanja u institucijama države i medicine, nauke i institucionalne

religije zamijenjeni su sa mnoštvom alternativnih i komplementarnih izvora znanja, koja sadrže novu ekspertizu samopomoći i savjeta za održavanje veza među ljudima.“ (Woodward 2003:4)

Obrazovanje igra ključnu ulogu u savremenom društvu, jer način primjene i sticanja znanja više nije isti kao u prošlosti. U drugoj polovini 20. stoljeća došlo je do značajnog povećanja broja učenika, što je bilo povezano s rastućom društvenom mobilnošću, omogućavajući djeci iz manje privilegiranih porodica da postignu bolje društvene i ekonomske rezultate od svojih roditelja. U početku se obrazovanje fokusiralo na klasne razlike, ali danas je naglasak prešao sa obrazovanja kao takvog na proces cjeloživotnog učenja, koji ne obuhvata samo školski uzrast, već cijeli život. Obavezno obrazovanje traje od pete do šesnaeste godine, dok mnogi počinju pohađati školu i prije nego što navrše tu dob. Obrazovanje je od vitalne važnosti za iskustvo omladine u modernom društvu. U zapadnim zemljama obrazovanje se smatra pravom, a troškovi obrazovanja predstavljaju značajan dio državnog budžeta i zauzimaju važno mjesto u javnoj pažnji. Obrazovne kvalifikacije postale su preduslov za puno učešće u društvenom, kulturnom i ekonomskom životu. U društvu koje se brzo mijenja, obrazovanje je najvrijedniji resurs u procesu stvaranja bogatstva.

Položaj i značaj obrazovanja, u sociološkom kontekstu, treba posmatrati i analizirati u pravcu društvenih odnosa, procesa i praksi, te kako se uklapa u širi društveni sistem. Dakle, obrazovanje nije izoliran fenomen, već relativno autonoman funkcionalni sistem unutar društva, te da se mora proučavati u vezi sa širim društvenim strukturama i pojavama. Kada konstatujemo kako obrazovanje treba tretirati kao oblast društvenih odnosa i praksi, odnosno kao dio šireg društvenog sistema, to prije svega znači da obrazovni sistem nije odvojen od društva, već je njegov integralni dio koji utječe na širu društvenu dinamiku, kao i obratno – društveni faktori oblikuju obrazovni sistem.

Obrazovanje se smatra relativno autonomnim funkcionalnim sistemom, što znači da ima svoje specifične funkcije, strukture i procese unutar društva, ali se ne može shvatiti potpuno neovisno od drugih društvenih faktora. U sociologiji se ovo često analizira kroz istraživanje kako obrazovne reforme i društveni uslovi međusobno utiču. Obrazovanje može biti analizirano na dva nivoa, a to su: makronivo i mikronivo. Makronivo uključuje istraživanje šire društvene slike, kao što je međudjelovanje društvenih uslova i obrazovnih reformi, posebno u tranzicijskim društvima. Na ovom nivou se proučavaju strukturalne promjene, politike i efekti obrazovnog sistema na društvo. U drugom pristupu, mikronivu, se istražuju svakodnevni obrazovni procesi, kao što su socijalna iskustva učenika unutar školskog okruženja, ili istraživanje društvenog statusa i funkcije nastavnika. Sociološka analiza obrazovanja

može se fokusirati i na strukture (npr. obrazovne politike, društvena stratifikacija) i na aktere (npr. učitelji, učenici) u obrazovnom procesu. U tom smislu, analiza može obuhvatiti kako institucionalne promjene utiču na obrazovni sistem ili kako specifični akteri, poput nastavnika ili učenika, oblikuju obrazovne rezultate i iskustva.

Očuvanje i reprodukciju postojećih društvenih struktura – *dezinformacijsko društvo i kritička tranzitivnost*

Kada je u pitanju Bourdieuovo istraživanje, tačnije, istraživanje Pierre Bourdieu-a i Jean-Claude Passeron-a (Bourdieu – Passeron 1990). o obrazovanju i reprodukciji klasnih razlika, uočavamo kako obrazovanje nije neutralno, već može doprinositi očuvanju društvenih nejednakosti, jer obrazovni sistem često favorizuje određene društvene grupe, što dovodi do reprodukcije klasnih razlika kroz obrazovanje. Sociološko istraživanje obrazovanja, kao oblik naučne prakse, inherentno je društveno oblikovano. To znači da istraživači, čak i kada pokušavaju da budu objektivni, ne mogu izbjeći uticaj društvenih struja poput hijerarhije, klasnih razlika, kulturnih vrijednosti i društvenih normi koje oblikuju njihove pristupe i interpretacije obrazovanja. Ciljeve sociološkog istraživanja obrazovanja možemo analizirati na način da uvažavamo i deskriptivne, ali i kritičke intencije u razumijevanju i interpretaciji obrazovnih modela. Imajući u vidu kako sociološka analiza obrazovanja jeste dvojakog karaktera, naglašavamo da deskriptivna istraživanja opisuju karakteristike obrazovnog sistema, njegove slabosti, prednosti i potencijale, često sa ciljem da predlože korekcije za bolje funkcionisanje postojećeg sistema, s jedne strane. Dok, s druge strane, kritička analiza, tačnije ovakva vrsta istraživanja nastoji analizirati postojeće obrazovne modele sa kritičkim pristupom i predlažu alternative koje bi mogle biti bolji i humaniji, često u kontekstu smanjenja društvenih nejednakosti i promoviranja socijalne pravde. Dakle, sociološki pristup obrazovanju uključuje razumijevanje kako obrazovni sistem funkcioniše unutar šire društvene strukture, istraživanje kako obrazovni procesi utječu na pojedince i društvo, i analiziranje kako obrazovanje može doprinositi ili smanjivati društvene nejednakosti. Kroz makro i mikro analize, kao i kroz istraživanje aktera i struktura, sociologija obrazovanja nastoji razumjeti ulogu obrazovanja u modernom društvu i njegove potencijale za promjene.

Fenomen fiktivne komunikacije, kako će Bourdieu i Passeron napisati gdje se tendenciozno kreira „iluzija da ih se razumije i da oni razumijevaju druge“ (Bourdieu – Passeron, 1990: 112), predstavlja svojevrsnu kritičku perspektivu na obrazovni sistem, sugerirajući da obrazovanje nije sredstvo za društvene

promjene, već alat za očuvanje i reprodukciju postojećih društvenih struktura i odnosa. Zapravo, u školskom okruženju, učenici ulaze u formu komunikacije koja je fiktivna, što znači da postoji privid razumijevanja između učenika i nastavnika, kao i među samim učenicima. Učenicima se stvara iluzija da su oni shvaćeni i da shvataju druge, iako ta komunikacija ne odražava nužno stvarnu razmjenu značenja ili kritičko razumijevanje. Ova fiktivna komunikacija doprinosi održavanju statusa quo, jer učenici nisu potaknuti da preispituju ili dublje razmišljaju o postojećim društvenim strukturama, što je u konačnici i cilj sistema. U kontekstu potvrđivanja postojećih društvenih uslova, društvenih uslova izvan škole, koji oblikuju živote učenika, koji ne samo da nisu poništeni ili promijenjeni u školskom okruženju, već se unutar škole dodatno potvrđuju. Škola, kao institucija, funkcionira na način koji učvršćuje dominantne društvene obrasce, čineći ih još vidljivijim i dublje usađenim u svijest korisnika onoga što obrazovne politike nude. Metafora učenika/studenata kao živih memorija koja ponajbolje raskriva tendenciju očuvanja i reproduciranja sistema odabranih relacija i odnosa u društvenom kontekstu ukazuje na to da se učenici posmatraju kao pasivni primatelji društvenih normi i obrazaca, koje školski sistem prenosi i učvršćuje. Oni ne djeluju kao aktivni kreatori promjena, već kao subjekti koji upijaju i internaliziraju ono što im sistem želi da bude očuvano i/ili reproducirano. U kontekstu obrazovnih politika i procesa kao posebnih modusa očuvanja postojećeg stanja ili generiranja željenih relacija, moguće je konstatovati kako obrazovanje umjesto da djeluje kao katalizator društvenih promjena, obrazovni sistem, prema ovoj kritičkoj perspektivi, služi za očuvanje i reproduciranje postojećih društvenih odnosa. Škola postaje prostor gdje se društvene nejednakosti i hijerarhije, koje postoje izvan nje, dodatno legitimiziraju i prenose na novu generaciju. Upravo ovakav pogled na obrazovanje, zasnovan na Bourdieuovoj i Passeronovoj analizi, ističe da školski sistem ne funkcionira kao neutralna ili oslobađajuća institucija, već kao mjesto gdje se dominantne društvene vrijednosti i strukture prenose i učvršćuju. Umjesto da učenike osnaži za kritičko razmišljanje i društvenu promjenu, obrazovanje ih prilagođava postojećem poretku, čime se sprečava izazivanje i mijenjanje društvenih normi i odnosa moći.

Liessmann je još jadan od autora koji nastoji kritički promišljati koncept *informacijskog društva* i sugerira da bi *dezinformacijsko društvo* bio prikladniji pojam za opis našeg savremenog društva. Liessmann, ukazuje na to kako porast informacija i komunikacijskih mogućnosti zapravo može rezultirati konfuzijom, površnim opažanjem i zaboravljanjem, umjesto boljeg razumijevanja i informisanosti. Liessmann piše: „Pred opnom ovog pojmovnog određenja odmah biva jasno zašto je za opis našega društva pojam *dezinformacijsko društvo* znatno prikladniji od pojma *informacijsko društvo*.

Porast informacijskih i komunikacijskih mogućnosti, to puko mnoštvo dojmova, tonova, brojki i slika skrivenih pod krinkom informacije, koje danas zapljuskuju prosječnog gradskog žitelja, vodi k tome da se razlike najprije pomute, a ako ipak postanu vidljive, tada s obzirom na neki kasniji događaj više ne tvore nikakvu razliku, jer se iz kapacitetskih razloga mogu opažati samo periferno, ili ih u pravilu smjesta valja iznova zaboraviti.“ (Liessmann 2008: 24-25) Liessmann s razlogom sugerira da bi pojam „dezinformacijsko društvo“ bolje opisao ovo ovovremeno stanje. Umjesto društva u kojem informacije pomažu u boljem razumijevanju svijeta, živimo u društvu u kojem informacije, zbog svoje prekomjerne količine i često upitne kvalitete, stvaraju zbunjenost, dezinformisanost i površno razumijevanje. Kada je u pitanju razlika između informacije i dojma, autor naglašava kako mnoštvo informacija koje svakodnevno dobijamo nije uvijek stvarna informacija, već često samo skup dojmova, brojeva, tonova i slika. Ove informacije mogu biti preplavljujuće, skrivajući svoju pravu vrijednost iza iluzije da su korisne ili bitne. Takvo mnoštvo, umjesto da nas bolje informira, otežava razlikovanje važnog od nevažnog. Otuda imamo fenomen *zamućivanja razlike/a*, odnosno, prekomjerni protok informacija vodi do stanja u kojem se razlike između bitnog i nebitnog zamagljuju. Ljudi teško razlikuju relevantne informacije od nevažnih, jer ih količina informacija preplavljuje i otežava fokusiranje na suštinsko, što je još jedan od argumenata u korist stavu kako je savremeno društvo ispravnije nazvati *dezinformacijsko društvo*. Druga strana ili naličje ovog problema može biti imenovana i kao fenomen perifernog opažanja i zaboravljanja. Zapravo, ako neke razlike u informacijama postanu vidljive, njihov značaj brzo nestaje jer se obrađuju samo površno ili periferno. Ljudi nemaju kapaciteta da detaljno analiziraju i zapamte sve informacije koje primaju, pa ih često odmah zaboravljaju. To stvara paradoks: iako smo okruženi obiljem informacija, postajemo manje sposobni da ih smisleno razumijemo i koristimo. Možemo zaključiti ili bolje kazati ono što se po sebi, htjeli mi to priznati ili ne, kao nužna implikacija nadaje ili ispostavlja jeste nedvojbeno opasnost prekomjernog priliva informacija u savremenom društvu. Umjesto da informacijska revolucija vodi ka većoj transparentnosti i razumijevanju, ona često dovodi do suprotnog efekta – povećane konfuzije i nemogućnosti da se razlikuje bitno od nebitnog. Stoga je neuphodno i bez odlaganja ili ublažavanja ozbiljnosti situacije pozivati i zahtijevati različite moduse kritičkog preispitivanja načina na koji se informacije proizvode, distribuiraju i konzumiraju u modernom društvu.

Obrazovanje treba promišljati i istraživati kroz realističnu prizmu, prepoznajući njegovu dvosmislenu prirodu koja uključuje emancipatorske i konzervirajuće aspekte, te pozitivne i negativne vrijednosti koje može sadržavati. Kao društvena institucija, obrazovanje nije univerzalno dobro niti

neutralno – ono odražava i oblikuje šire društvene dinamike, često djelujući kao alat za osnaživanje pojedinaca, ali i za očuvanje postojećih društvenih odnosa i nejednakosti. S jedne strane, obrazovanje ima snažan emancipatorski potencijal. Može omogućiti pojedincima da steknu znanje, razviju kritičko mišljenje i prošire svoje društvene i ekonomske mogućnosti. Primjeri toga uključuju omogućavanje društvene mobilnosti, razvoj svijesti o dominantnim normama i ideologijama te osnaživanje marginaliziranih grupa. Obrazovanje, kada je inkluzivno i pravično, može djelovati kao katalizator društvenih promjena, omogućujući pojedincima i zajednicama da preispituju postojeće strukture i djeluju na njihovo poboljšanje. S druge strane, obrazovanje može imati konzervirajuću ulogu, održavajući postojeće društvene strukture i nejednakosti. Često se kroz obrazovni sistem prenose dominantne ideologije i vrijednosti koje favorizuju vladajuće klase, jezike ili kulture, čime se ograničavaju mogućnosti za marginalizirane grupe. Također, obrazovni sistemi mogu prisiljavati pojedince da se prilagode standardima koji odražavaju interese dominantnih društvenih grupa, umjesto da potiču kreativnost, individualnost i kritičko mišljenje. Na taj način, obrazovanje može služiti kao mehanizam reprodukcije društvenih nejednakosti i očuvanja *statusa quo*. Pozitivne vrijednosti obrazovanja uključuju slobodu mišljenja, jednakost, pravdu i osnaživanje, dok negativne vrijednosti mogu uključivati diskriminaciju, isključenje, elitizam ili prenos ideologija koje održavaju društvenu nepravdu. Obrazovanje, stoga, nije inherentno dobro ili loše – ono je oblikovano društvenim, kulturnim i političkim kontekstom u kojem se odvija. Kritički osvrt na tendencije u obrazovanju zahtijeva prepoznavanje njegove uloge kao prostora gdje se prepliću suprotstavljene sile – emancipacije i očuvanja. Ono može biti prostor otpora i inovacija, ali i prostor prilagođavanja i reprodukcije postojećih sistema. Kako obrazovanje ne postoji u vakuumu, već je ukorijenjeno u širim društvenim i političkim okvirima, važno je stalno preispitivati njegove ciljeve i funkcije kako bi se osiguralo da doprinosi stvaranju pravednijeg i inkluzivnijeg društva za sve članove zajednice.

U društvima koja su zatvorena i masificirana, kako Freire piše o: „dehumaniziranoj, fanatiziranoj svijesti karakterističnoj za masifikaciju“ (Freire 2005: 16), ljudi su pasivni objekti, jednostavno podložni društvenim normama, zakonima i praksama, ali nemaju stvarnu mogućnost utjecaja na njih. U takvim društvima, pojedinci su često uronjeni u svakodnevnu rutinu života koja ih oblikuje, dok oni sami ne prepoznaju mogućnost da mijenjaju ili oblikuju vlastiti društveni kontekst. Često su to društva koja ne pružaju prostor za slobodno izražavanje mišljenja, kritiku ili čak za bilo koji oblik aktivne participacije u društvenim pitanjima. U takvim uvjetima, ljudi prepoznaju svijet oko sebe samo kao nešto što postoji, bez mogućnosti da ga

transformiraju ili da ga razumiju na dubljoj, kritičkoj razini. Međutim, u procesu tranzicije, kada društvo počinje prolaziti kroz promjene koje ga otvaraju, ljudi izlaze iz tog pasivnog stanja i počinju aktivno sudjelovati u društvenim i političkim procesima, razvija se tranzitivna svijet prema „kritičkoj tranzitivnosti“ (Freire 2005: 16). Ovaj prijelaz u svijest o mogućnosti vlastite promjene i angažmana označava početak tranzitivnosti, odnosno pomaka od pasivnog promatrača do aktivnog sudionika. Tranzitivnost u ovom kontekstu odnosi se na sposobnost ljudi da prepoznaju i angažiraju se u procesima koji oblikuju društvo, kao i na sposobnost da razviju kritički pogled prema društvenim normama i odnosima moći. Kada ljudi postanu kritički osviješteni, što je poznato kao *conscientização* - pojam koji je uveo Paulo Freire - (Freire 2005: 15), oni ne gledaju više društvo kao nešto što je *dano* i nepromjenjivo, već kao nešto što je *nedovršeno*, što se može i treba mijenjati. Freireova ideja o *conscientização* naglašava važnost razvoja svijesti koja omogućava ljudima da shvate kako društveni problemi nisu samo posljedica individualnih nesreća, nego su duboko ukorijenjeni u širem društvenom kontekstu. Ova svijest omogućava ljudima da prepoznaju vlastite potencijale za promjenu i da aktivno doprinesu procesu koji vodi ka društvenoj transformaciji. Jedan od ključnih elemenata ovog procesa je razvoj kritičkog optimizma, koji nije naivni vjerovanje da će sve samo od sebe doći na svoje mjesto, nego stav koji uključuje ozbiljan pristup problemima, prepoznavanje nesavršenosti društva i vjeru u mogućnost promjena. Kritički optimizam znači da ljudi postaju svjesni postojećih društvenih nepravdi i problema, ali ne odustaju od ideje da te nepravde mogu biti ispravljene kroz aktivno angažiranje i političku odgovornost.

U društvima koja su prošla kroz tranziciju, ovaj oblik optimizma postaje temelj za stvaranje promjena, jer ljudi ne samo da pasivno očekuju poboljšanja, već aktivno sudjeluju u oblikovanju tih promjena. Da bi se uspješno savladali tranzicijski procesi i ostvarile željene društvene promjene, nužno je razviti tranzitivnu svijest. Ovaj oblik svijesti podrazumijeva duboko razumijevanje društvenih dinamika i svijest o vlastitoj moći da se utječe na društvene procese. No, za razvoj ove svijesti, odgojno-obrazovni programi igraju ključnu ulogu. Obrazovni sistem mora biti prilagođen tim tranzicijskim procesima, tako da ne samo da prenosi znanje, već također potiče kritičko razmišljanje, refleksiju i osobnu odgovornost. Obrazovanje treba omogućiti ljudima da postanu svjesni svojih uloga u društvu, da prepoznaju društvene nepravde i da razviju kapacitet za njihovu promjenu. Dakle, tranzitivna svijest nije samo pasivno prihvaćanje postojećeg stanja, već aktivno sudjelovanje u oblikovanju novog društvenog poretka. To je svijest koja omogućava ljudima da ne vide društvo kao nešto što je zaključano u nepromjenjivom obliku, već kao nešto što je uvijek u procesu, što se može mijenjati i što mora biti podložno

kritici i transformaciji. Ovaj proces transformacije je dugoročan i zahtijeva od pojedinaca i društva cijeli niz promjena, od dublje refleksije o vlastitim vrijednostima i uvjerenjima do aktivnog angažmana u političkom i društvenom životu.

Zaključak

Dakle, naša intencija je bila ukazati na jedan dubok problem koji se javlja u društvima koja teže modernizaciji i demokratskom ustroju, ali se suočavaju s ozbiljnim izazovima u procesu izgradnje i očuvanja uspješnih, kompetentnih i uglednih elita, posebno političkih, društvenih, ekonomskih, ali i obrazovnih. Promjena političara na funkcijama ili promjena vlasti u institucionalnim okvirima često se doživljava kao ključni element društvene transformacije, ali sama ta promjena nije dovoljna da donese željene rezultate na društvenom i političkom planu. Iako može doći do promjena na političkoj sceni, gdje novi političari preuzimaju vlast, to ne garantira nužno poboljšanje društvenih uslova života niti stabilizaciju društva. Problem je mnogo dublji i leži u temeljima društvenog sistema, posebno u načinu na koji društvo bira svoje vođe i elitu, odnosno, kao uopšte razumije te procese i njihovu suštinu.

Sistemi vrijednosti koji oblikuju društvo igraju ključnu ulogu u procesu izgradnje i održavanja tih elita. U demokratijama se očekuje da društveni sistem generira uspješne i stručne političke vođe koje će biti odabrane na temelju svojih kompetencija, stručnosti i sposobnosti da adekvatno, uspješno upravljaju društvom. Ovaj proces, poznat kao društvena promocija, trebao bi se temeljiti na kriterijima poput stručnosti, iskustva i sposobnosti, a ne na političkim vezama, interesima ili površinskim kriterijima. Problem nastaje kada društvo počne odabirati ljude na ključne pozicije bez obzira na njihove stvarne kvalifikacije, kada se nagrađuju oni koji za to nisu zaslužni, a umjesto stručnosti, prioritiziraju se drugi faktori, tačnije, faktori ekspertize i iskustva. Kada sistem postavi nekompetentne osobe na visoke funkcije, to ima negativne posljedice za cijelo društvo. Takav sistem počinje imati *kancerogeno* djelovanje, jer se efekti nekompetencije šire na sve sfere društvenog života. U društvu koje teži napretku, a u kojem je obrazovanje ključno za izgradnju uspješne budućnosti, odabir političkih, ekonomskih i društvenih lidera trebao bi se temeljiti na objektivnim kriterijima - stručnom znanju i iskustvu, sposobnosti donošenja informiranih odluka i vođenju prema općem dobru. Ako društvo odabire lidere na temelju političkih interesa, nesposobnosti ili nepotizma, to ne samo da smanjuje kvalitetu upravljanja, već i oslabljuje temeljne vrijednosti i principe na kojima bi se trebalo graditi stabilno i prosperitetno društvo.

U obrazovnom kontekstu, ovo postaje još jasnije. Ako se društvo, koje se proklamira kao *društvo znanja*, ne temelji na vrijednostima koje podupiru istinsku stručnost i profesionalizam, onda dolazi do urušavanja ključnog faktora uspjeha - profesionalizacije. U obrazovnom sistemu to znači da se, umjesto stvarnog razvoja kompetencija, podržava površinski pristup koji ne priprema učenike i studente da postanu stručnjaci u svojim područjima. Na taj način obrazovni sistem ne može proizvesti kvalitetne vođe koji su potrebni za vođenje društva prema naprijed. Iako se obrazovne institucije često smatraju temeljem društvene promjene, ako same institucije ne primjenjuju visoke standarde stručnosti i kompetencije, društvo neće biti u mogućnosti generirati političke i društvene vođe koji mogu kvalitetno upravljati procesima modernizacije. Ako sistem obrazovanja ne njeguje istinsku profesionalizaciju i kompetentnost, to ima dugoročne negativne posljedice po društvo jer se ne stvaraju kvalificirani pojedinci koji bi mogli preuzeti odgovorne funkcije u političkom, ekonomskom i društvenom životu. Na kraju, dolazi do paradoksa - savremena društva koja teže postati *društva znanja* počinju urušavati jedan od temelja njihove uspješnosti, a to je profesionalizam i istinska stručnost. Ovdje dolazi do ozbiljnog problema u kojem se potencijal ljudi ne koristi na pravi način, što u konačnici ograničava mogućnost društva da stvori održiv i prosperitetan sistem. U tom kontekstu, obrazovanje postaje ključno ne samo za osobni razvoj pojedinca, već i za opću dobrobit društva. Valjalo bi konstatovati kako smo nastojali misliti i upozoriti na važnost dubokih promjena u društvenim i obrazovnim sistemima koji bi trebali biti usmjereni prema stvaranju stvarnih stručnjaka i lidera. Ako se nastavi s promoviranjem nekompetentnih ljudi na različitim pozicijama, to može dugoročno ugroziti stabilnost i napredak društva. Shodno tome, obrazovni sistem mora pružiti temelje za razvoj kritičkog mišljenja, stručnosti i profesionalizma, kako bi društvo moglo napredovati i razvijati se u skladu sa stvarnim potrebama i izazovima koji su pred njim.

Literatura

1. Albrow, M. 2003. *Sociology: The Basics*. London/New York, Routledge.
2. Alexander, J. 2003. *The Meanings of Social Life*. Oxford, Oxford University Press.
3. Bok, D. 2005. *Univerzitet na tržištu - Komercijalizacija visokog školstva*, Beograd, Clio.
4. Bourdieu, P., Passeron, J-C. 1990. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
5. Bratanić, M. 1990. *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Dolonec, D. 2016. „Nakon devijantne modernizacije, divlji kapitalizam? Genealogija teze i neke kritičke opaske“. U: Sekulić, D. (ur.), *Vrijednosti u*

- hrvatskom društvu i mogućnosti političkoga konsenzusa. Zagreb, Centar za demokraciju i pravo „Mirko Tripalo“.
7. Džafić A. 2023. *Sociološki model dekonstrukcije savremenog bosanskohercegovačkog društva*, u *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost- prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.
 8. Abazović, D., Alibegović, A., Bakić, S., Čamo, M., Džafić, A., Emirhafizović, M., Filandra, Š., Forić, S., Ibraković, D., Ljubović, E., Mujkić, A., Repovac, H., Repovac Nikšić, V., Sofradžija, H., & Žiga, J. 2021. *Razumijevanje društva*. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
 9. Forić, S., Krčalo, N., Džafić, A. 2020. *Uticaj obrazovanja na društvene promjene*, Pregled, časopis za društvena pitanja, Univerzitet u Sarajevu, Vol. 61 No. 2 (2020): Pregled, str. 145-157.
 10. Freire, P. 2005. *Education for Critical Consciousness*. London, New York: Continuum.
 11. Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
 12. Koković, D. 2009. *Društvo i obrazovni kapital*, Novi Sad, Mediterran Publishing.
 13. Liessmann, K. P. 2008. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
 14. Morin, E. 1999. *Seven Complex Lessons in Education for the Future*. Pariz: UNESCO.
 15. Mougnotte, A. 1995. *Odgajati za demokraciju*. Zagreb: Educa
 16. Perotti, A. 1995. *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
 17. Sztompka, P. 1994. *The Sociology of Social Change*. London, Wiley-Blackwell.
 18. Sztompka, P. 2000. „Cultural trauma: The other face of social change“. *European Journal of Social Theory* 3(4): 449–466.
 19. Sztompka, P. 2003. *Trust A sociological Theory*. Cambridge, University Press.
 20. Sztompka, P. 2009. „The Return to Values in recent Sociological Theory“. In: P. Hedstrom, B. Wittrock. 2009. *Frontiers of sociology / (Annals of the International Institute of Sociology)* Boston, Brill, Leiden.
 21. Vukasović, A. 2001. *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor „Mi“.
 22. Woodward, K. 2003. *Social Sciences – The Big Issues*. London/New York: Routledge.
 23. Žiga, J., Džafić A., Filandra, Š. (ur.) 2023. *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost*, u *Bosanskohercegovačko društvo i savremenost- prilozi za sociologiju bosanskohercegovačkog društva*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.